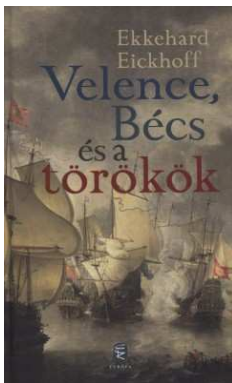

Ekkehard Eickhoff: Velence, Bécs és a törökök.

A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)

Budapest, Európa, 2010.

A szerző a címnek megfelelően a három fent jelzett nagyhatalom viszonyát elemzi 1645 és 1700 között. A kötet széles látókörű áttekintést ad erről a korszakról a legszebb angolszász és német hagyományok jegyében: szaktudományos igényvel, de olvasmányos stílusban dolgozza fel anyagát. A magyar szokástól eltérően nem használ lábjegyzeteket, viszont ad névmutatót, illetve elsődleges forrásjegyzéket, továbbá fejezetenként lebontva közli a felhasznált másodlagos forrásokat, a szakirodalmat is.

Ugyanakkor a kötetnek van néhány „furcsasága” is. „Ezt az alapos krónikát számos térkép és illusztráció egészíti ki, de az alakok, történetek meglevenítése elsősorban a mesélő kedvű történész érdeme.” – ígéri az Európa kiadó ismertetője. De az 550 oldalas könyvben –ebből 50 oldalt a segédletek tesznek ki – összesen körülbelül húsz darab pici portré kép szerepel, illetve hozzávetőleg két térkép. Továbbá a könyv első és hátsó belső borítója is térkép. Ezek közül a hátsó az érdekesebb, amely a Magyar Királyságot ábrázolja a 17. században, ugyanakkor jelentősen kisebbnek mutatja a Királyi Magyarország területét, mint amekkora volt, illetve nem tünteti fel a méretarányt és a távolságot mérő kis szalagot sem, amely nélkül sajnos igencsak használhatatlanná válik.

Az is érdekes, hogy milyen forrásokat használ a kötet: az elsődleges források között német, olasz, török anyagok szerepelnek, míg a szakirodalom olasz, német, angol, és kis részben francia nyelvű. Török ez utóbbiban nem is szerepel, így Eickhoff az egyik leghíresebb török kutató, Halail Inalcik munkait is angolul hivatkozza. Ebből nem teljesen egyértelmű, hogy a szerző tud-e törökül, és valóban eredetiben használta fel a forrásokat, vagy nem. Mindenesetre ez a magyar kiadás szempontjából szerencsére nem is fontos, hiszen az Katona Tamás igényes fordításában, és a nemzetközi szaktekintély-turkológus Fodor Pál szakmai ellenőrzésével készült el.

Bár a címben nem szerepel Magyarország, de a szerző mégsem tudta, vagy akarta megkerülni a Magyar Királyság történetének legfontosabb kérdéseit, így a tizenkét fejezetből kettő, azaz a kötet mintegy tíz százaléka, közel 50 oldal a magyar eseményekről szól, de említés szintjén

még többször is előkerülnek a magyarok. Talán egy hazai olvasónak ezek a legérdekesebb részek, még akkor is, ha a kötet nem azt tűzte ki célul, hogy a magyar történelmi helyzetet elemezze. Ennek megfelelően a könyv címében nem is szerepel a Magyar Királyság, az sokkal inkább háttérként szolgál az amúgy is színes történelmi tablóban. Itt mégis kissé meglepő, hogy Eickhoff „részvét” vagy talán megértés nélkül írja le az eseményeket. Nehezen megfogható hiányérzet ez, hiszen a szöveg nem tartalmaz szakmai tévedéseket.

Íme mégis pár példa: „Az oszmán kormányzat türelmesebb volt vallási kérdésekben, mint a szomszédos Királyság, és ez a ráját megkímélte a Habsburgok ellenreformációjának gyötrelmeitől.” (193.) Ez igaz persze, de az is igaz, hogy a muszlim hitre térők adómentességet kaptak, így természetesen az oszmán kormányzat ezt nem bátorította, másrészt a keresztény vallások az integritás megőrzésének eszközét jelentették a törökökkel szemben. Ez persze nem a „gyötrő Habsburg ellenreformációt menti”, de azért érdemes lett volna árnyalni a jelenség leírását.

„Felső-Magyarországon a határ menti keresztény falvak olykor a törökökhöz húztak, a Habsburg-párti városok szinte szigetekké váltak közöttük.” (195.) Nem biztos, hogy „húztak” a magyar falvak törökökhöz, de a kényszer azért nagy úr!

„Szpáhik gyújtogattak a keresztény oldalon, szabad hajdúk – felső-magyarországi nem adózó katonaparasztok és fegyveres menekülők – raboltak a másikon, és mindehhez a rosszul fizetett határvidéki helyőrségek önkényes portyái járultak. Fegyvertelen parasztok és utazók estek fogságba vagy kerültek török rabszolgapiacokra. Mindkét oldalon komoly üzletág lett a szerencsétlen hitsorosok szabadságának megváltása.” (196.) Amellett, hogy a hajdúk kérdése sem ilyen egyszerű, azért a magyar végváriak és a török szpáhik tevékenysége közé talán még a meggyötört magyar jobbágyok szemszögéből sem szerencsés egyenlőség jelet tenni, mivel a magyar végváriak elsősorban a törököket támadták, még akkor is, ha a magyar parasztokkal szembeni túlkapásaik ismertek voltak.

Zrínyi Miklóst (1620–1664) először egy sértődött hisztérikaként írja le Eickhoff: „Zrínyi Montecuccoli óvatosságának tulajdonította vára elvesztését, és június végén csalódottan és elkeseredve távozott hadseregtől. ... Csak a magyarok hiányoztak [a szentgotthárdi csatából]. ... Zrínyi pedig a maradék Magyarországot és Ausztriát fenyegető nagy veszedelem ellenére sértődötten félrevonult.” (220.) Ez önmagában talán csak hazafiúi érzelmeket sértene, de majd száz oldallal később a következő véleményt formálja: „Mindkét oldal számára szerencsétlenség volt, hogy Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és humanista 1664 novemberében vadkanvadászaton életét vesztette. Ez a tetterős főnemes nem volt éppen könnyen kezelhető alattvaló a császár, mint magyar

király számára. Izzó hazaszeretetével és az ország két külpolitikai céljának – az oszmánok kiszorítása és Erdély egyesítése Magyarországgal – tiszta felismerésével, zászlósúri rangja és személyes tekintélye erejével Bécsset és honfitársait egyszerre emlékeztethette a közös magasabb célokra, és közvetíthetett a titkos tanács és a rendek között.” (328.) Ezzel egy kibékíthetetlennek látszó ellentétet kreál meg: a gyermekien sértett főúr és a felelős államférfi képe kerül szembe egymással. Pedig ez az ellentét csak látszólagos, és legalább annyira a politikai helyzetből fakad, mint Zrínyi személyiségéből: a magyar politika érdekei nem mindig estek egybe a Habsburgokéval. Így bizonyos helyzetekben a magyar politikusok akár személyes okból, akár a magyar érdekeket szemük előtt tartva szembe kerültek a Habsburg érdekekkel.

A Wesselényi-összeesküvés után „Az előterjesztések és határozatok megmutatják, milyen nehezebbre esett Lipótnak az, hogy ne kegyelmezzon meg. A magyar főurakat 1671 áprilisában Bécsben, illetve Bécsújhelyen lefejezték. A kézlevágást a császárt elengedte. Óriási vagyonukat elkobozták. ... Rengeteg kisebb összeesküvéssel is leszámoltak. ... Ez az eljárás ellentétes volt a magyar rendek szentesített törvényeivel, amely szerint magyar főrendeket csak Magyarországon lehet felelősségre vonni. A Burg azonban elhatározta, hogy egyetlen csapással eltörli a nehézkes magyar előjogokat.” (334–335.) – írja Eickhoff. Összevetve ezeket a mondatokat, éppen úgy hangzik, mintha Lipót annyira meg akart volna kegyelmezni, hogy azért később még rengeteg összeesküvéssel leszámoltak és a kincstár sem járt rosszul. De mindez a magyar haladás érdekében történt, azzal az ósdi törvény felszámolásával, amely szerint magyarokat csak saját hazájukban ítélni lehet el. Furcsán és ellentmondásosan hatnak ilyenkor a szerző mondatai még saját szövegén belül is. Nem beszélve arról, hogy emberiség ellenes és nemzetközi büntettektől eltekintve még mai napig is az az „ósdi törvény” van érvényben, hogy a bűnözőket saját államuk bírósága ítéli el.

1681-ben Thököly Imre pedig „Kara Musztaa karjaiba vetette magát.” (368.) Ez a fajta erős megfogalmazás szinte ingerel arra, hogy lelki szemünk előtt lássuk, amint a magyar nagyúr a nagyvezír kitárt karjaiba röppen. Különösen hat ez, hiszen semmiféle magyarázatot nem kap ez a kijelentés, pedig Thököly szerepe valóban borzasztóan vitatott, még a magyar historiográfiában is. Talán azért is hat groteszknek a mondat, mert nagyon erős, de alátámasztás nélkül lebeg a levegőben.

A Buda visszavétele (1686) után időszokról ezt írja: „... a bécsi Burgban érkezettnek látták az időt, hogy a magyar viszonyokat rendezzék az ő értelmezésük szerint 'rendezzék'. ... Ami Magyarország ősi alkotmányát illeti, azon az állásponton voltak, hogy a hadijog alapján a volt

hódoltsági terület a császár hadizsákmánya. Semmi sem kötelezi arra, hogy tekintettel legyen a királyság korábbi rendi jogaira.” (425.)

Míg Zrínyi és az 1664-es események leírásánál az osztrák szemszöveget választja a helyzet megítélésére, addig a Habsburg ellenreformációt és Lipót politikájának 1686 utáni vonulatát magyar szemszögből fenntartással kezeli szerző. Ugyanakkor más magyar problémák esetén, ha ez a két szemszög nem működik, akkor a szenvedő népről beszél. Talán a kötetben egyedül a magyar történeti problémák leírásánál a legjellemzőbb, hogy a legtöbb érzelmi jelzőt használja, illetve változtatja a nézőpontokat, de kijelentéseit nem támasztja alá a kijelentések súlyának megfelelő erősségű elemzés. Így nem lehet pontosan tudni, hogy melyik probléma esetén „kivel van” a szerző, miért, illetve mi a végösszegző értékelése.

A fenti idézetek azt az érzetet keltik az olvasóban, mintha az író érezné, de nem értené, hogy azért nehéz bármiféle véleményt mondania, mert a helyzet még a magyar források alapján, a magyar történészek számára sem egyszerű: hiszen a Habsburg és a török birodalom, illetve a Magyar Királyság saját szempontjukból racionális érdekei ütköznek itt össze. Ráadásul a Habsburg uralkodó egyben magyar király is. 1664-ben a Habsburg udvarnak Bécs biztonsága fontosabb, mint Zrínyi és a magyarok igényei. 1686-ban pedig mintegy 15 ezer magyar katona is ott volt Buda visszafoglalásánál, ámde ennek hangsúlyozása nem volt kormányzati szempont. Viszont az elsődleges magyar érdek a Magyar Királyság megvédése volt és nem Bécsé. A kortársak ezt a „nagy két császár birodalmi közt” mondattal fejezték ki. Ez a helyzet adja meg az események értelmezési keretét. E nélkül az ember elvész abban megválaszolhatatlan kérdésben, hogy ki „jó”, ki „rossz” ebben a történetben. Ha egyáltalán lehet és érdemes ezeket az erkölcsi és érzelmi töltetű kifejezéseket politikai és hatalmi viszonylatban használni.

Egy adatsor álljon itt párhuzamos példaként a korszak kiemelkedő magyar történészétől, R. Várkonyi Ágnestől: 1697-ben a kormányzat levette a Tokaj hegyaljai parasztfelkelést. Az 1698. szeptemberi bécsi tanácskozáson Magyarország évi adóját Lipót az addigi 2 helyett 4 millió rajnai forintra emelte. A terv szerint ebből 250 ezer a városoké, 1 millió 250 ezer a nemességtől és egyháztól, 2 millió 500 ezer a jobbágyságtól folyt volna be. Végül a nemesek csak 250 ezret fizettek (eredetileg 50 ezret akartak), a jobbágyok 3 millió 500 ezret. Ugyanakkor 1698 decemberében I. Lipót megyei leirata a nemeseket önzőknek titulálta, mert makacsul ragaszkodnak az adómentességükhöz. Sok olvasata van az esetnek, amely csak akkor érthető, ha feltételezzük, hogy a maga szemszögéből mindenki racionális cselekvő és kizárólag a saját érdekeit tartja szem előtt. Lipótnak és a Habsburg dunai monarchiának kellett a pénz, hogy megtérüljön Magyarország

visszahódításának költsége, illetve az állam az anyagi csőd szélén tántorgott. A magyar nemesek pedig nem akartak a Habsburg birodalmi célért fizetni, sőt egyébként sem akartak adót fizetni rendi előjogukra hivatkozva. Továbbá Lipót progresszív adózási terve valóban modern és haladó, csak éppen a korabeli magyarok pillanatig sem hitték, hogy ez a Magyar Királyság érdekeit szolgálja. Ahogy a korabeli mondás tartotta: „A német egyik csöcsét se hagyja fejetlenül a tehénnek.”, azaz minden elérhető jövedelmet ellenőrzése alá vont. Mária Terézia negyven évvel később ezt így fogalmazta meg: „Etetni kell a juhok, ha nyírni akarom.”

Mindenesetre a könyv egészére nem jellemző a fent említett hangulati és nézőpontbéli „oszcillálás”, a magyar részekről eltekintve nemcsak valóban fordulatos és olvasmányosan mutatja be az eseményeket, hanem logikus és elemző módon is. Nagy erénye a kötetnek, hogy valóban mindenről akar írni és összeszövi a korszak ezerfelé ágazó politikai szálait. Még akkor is inkább előny ez, ha a magyar részek gyengébb lábakon állnak, mint a könyv többi része. Ugyanakkor ismeretterjesztőnek mindenképpen tudományos, tudományosnak inkább ismeretterjesztő kötet, amely talán az újkori történelemről szóló könyvek műfajában kissé szokatlan idehaza. Ennek megfelelően a kötet mérete és roppant igényes borítója is picit csalóka, mivel történelmi regényt vagy ismeretterjesztő munkát ígér, amelynél a kötet jóval tudományosabb és „nehezebb” olvasmányt takar.

Illik Péter